

Litevská reflexivní slovesa (Sangražiniai veiksmazodžiai)

Struktura výkladu:

I. Odvozování reflexiv

- I.1. Tvary a distribuce reflexivních částic
- I.2. Refl. částice mezi předponou a kmenem
- I.3. Refl. částice na konci slova
- I.4. Vztah derivačních variant reflexivních sloves

II. Časování reflexiv

- II.1. Tvary s reflexivní částicí mezi předponou a kmenem
- II.2. Tvary s reflexivní částicí na konci slova
- II.3. Refl. částice a koncovky sloves

III. Sémantika reflexiv

- III.1. Reflexivita a původní enklitická zájmena
- III.2. Reflexivita a tranzitivita
- III.3. Zvláštní případy

I. Odvozování reflexiv

I.1. Tvary a distribuce reflexivních částic

Litevská reflexivní (zvratná) slovesa se odvozují přidáním reflexivní částice k nereflexivním tvarům. Reflexivní částice má trojí podobu: **si**, **s** a **is**. Je vždy součástí slovesa a nemůže se vyskytovat samostatně (jak je tomu v češtině nebo jiných jazycích). Specifikem litevštiny jsou dvě možnosti včlenění reflexivní částice do výchozího slovesného tvaru: může se vyskytovat

- a) mezi předponou a kmenem, nebo
- b) na absolutním konci slova.

Sémantika a časování výstupních reflexivních tvarů se značně liší.

I.2. Reflexivní částice mezi předponou a kmenem

Velmi produktivním způsobem derivace reflexivních sloves je přidání refl. částice mezi předponu a kmen, např.:

sukalbėti → (říct)	su+si+kalbėti	→ susikalbėti (domluvit se)
atstoti → (dát pokoj)	at+si+stoti	→ atsistoti (vstát)
parašyti → (napsat)	pa+si+rašyti	→ pasirašyti (podepsat se)

Jako předpona funguje v tomto případě také zápor **ne-**, např.:

nekalbėti →	ne+si+kalbėti	→ nesikalbėti (nemluvit)
-------------	---------------	-----------------------------

Mezi předponou a kmenem se vyskytuje refl. částice pouze ve tvaru **si**.

I.3. Reflexivní částice na konci slova

Druhým způsobem derivace reflexivních sloves je přidání refl. částice na absolutní konec slova, tzn. za koncovku slovesa, např.: *kalbėti* → *kalbėtis*. V této pozici se vyskytují tři tvary reflexivní částice:

si: aš rašau (píši) → rašau**si** (píši si)

s: kalbėti (mluvit) → kalbėtis (bavit se)

is: stok (stůj) → stok**is** (vstaň)

Pro distribuci jednotlivých tvarů refl. částice na konci slova platí následující pravidla:

- Tvar **s** se vždy vyskytuje:
 - a) v infinitivu: *kalbėti* → *kalbėtis*
 - b) ve 2. a 3. osobě plurálu všech slovesných časů a způsobů:
kalbėjome → *kalbėjomės*; *kalbétume* → *kalbétumės*
- Tvar **is** se vždy vyskytuje:
 - a) v 2. osobě singuláru imperativu: *stok* → *stokis*
 - b) v 3. osobě futura: *jis, ji kalbės* → *kalbėsis*
- Tvar **si** se vyskytuje ve všech zbývajících pozicích konjugačního paradigmatu, tzn. ve 1. a 2. osobě singuláru a ve 3. osobě všech slovesných časů a způsobů, např.:

aš rašau → *rašausi*; *tu rašai* → *rašaisi*; *jis, ji rašo* → *rašosi*

(V těchto pozicích litevština připouští také tvar **s**, např.: *aš rašau* → *rašaus*; *tu rašai* → *rašais*; *jis, ji rašo* → *rašos*. V dnešním spisovném jazyce dominují však v této pozici tvary s částicí **si**.)

I.4. Vztah derivačních variant reflexivních sloves

Popsané derivační modely se navzájem vylučují: neexistují tedy prefixová zvrtná slovesa s refl. částicí na konci slova ani bezprefixová zvrtná slovesa s refl. částicí před kmenem:

sukalbėti → ~~*sukalbėtis*~~
kalbėti → ~~*sikalbėti*~~

parašyti → ~~*parašytis*~~
rašyti → ~~*sirašyti*~~

Předpona v reflexivním slovese vždy přetáhne refl. částici z koncovky před kmen; opačně: vynechání předpony vždy bude mít za následek „skok“ refl. částice na absolutní konec slovesa, např.:

Vakar aš maudžiausi ežere. → *Kai išsimaudžiau,ėjau namo.*

(Včera jsem se koupal v jezeře. → Až jsem se vykoupal, šel jsem domů.)

Saulius pasijautė prastai. Pasikalbėk su juo. → *Kai tu su juo kalbiesi, jis jaučiasi geriau.*

(Saulius se začal cítit špatně. Promluv s ním. → Když se s ním bavíš, cítí se lépe.)

Na tento princip je nutno dbát zejména při používání záporu, kde jiné jazyky podobné „skákání“ refl. částice neznají, např.:

Vakar aš maudžiausi ežere, o Saulius nesimaudė.

(Včera jsem se koupal v jezeře, ale Saulius ne.)

Saulius nesijautė prastai, bet prastai jautėsi jo sesė.

(Saulius se necítil špatně, ale špatně se cítila jeho sestra.)

Cizinci mají tendenci říkat:

Vakar aš maudžiausi ežere, o Saulius nemaudėsi.

Saulius nejautėsi prastai, bet prastai jautėsi jo mama.

II. Časování reflexiv

II.1. Tvary s reflexivní částicí mezi předponou a kmenem

Časování sloves s refl. částicí mezi předponou a kmenem se nijak neliší od časování nereflexivních sloves, por.:

(Praesens)	(Praeteritum)	(Frekventativ)
sukalbu → susikalbu	atstojau → atsistojai	parašydavau → pasirašydavau
sukalbi → susikalbi	atstojai → atsistojai	parašydavai → pasirašydavai
sukalba → susikalba	atstojō → atsistojō	parašydavo → pasirašydavo

II.2. Tvary s reflexivní částicí na konci slova

Koncovky slovesných tvarů s refl. částicí na konci slova se na první pohled podstatně liší od koncovek nereflexivních tvarů. Ve skutečnosti se však jedná o etymologicky stejné koncovky. Není proto zapotřebí se časování reflexiv učit jako zvláštní soubor vzorů, stačí pochopit, jak reflexivní částice působí na koncovku slovesa. Vyložíme si to na příkladu časování slovesa *nešti* (nést) → *neštis* (nést si) v praesentu:

Nereflexivní tvar	Reflexivní tvar
Singular	
(aš) <i>ne<u>š</u>u</i>	<i>ne<u>š</u>uo<u>s</u>i</i>
(tu) <i>ne<u>š</u>i</i>	<i>ne<u>š</u>ie<u>s</u>i</i>
(jis, ji) <i>ne<u>š</u>a</i>	<i>ne<u>š</u>asi</i>
Plural	
(mes) <i>ne<u>š</u>ame</i>	<i>ne<u>š</u>am<u>ė</u>s</i>
(jūs) <i>ne<u>š</u>ate</i>	<i>ne<u>š</u>at<u>ė</u>s</i>
(jie, jos) <i>ne<u>š</u>a</i>	<i>ne<u>š</u>asi</i>

Vidíme, že změna koncovky nepostihuje 3. osobu. To bude platit pro celý konjugační systém slovesa. V ostatních koncovkách zaznamenáváme následující změny: *u* → *uo*; *i* → *ie*; *me* → *mė*; *te* → *tė*

Z hlediska historické gramatiky jsou však uvedené koncovky reflexivních tvarů staršího původu: v době, kdy vznikal systém reflexivity litevského slovesa, tvary nereflexivních sloves měly rovněž koncovky s dlouhým vokálem. Později část těchto koncovek (ale ne všechny) postihlo vokalické zkrácení. U reflexivních tvarů však koncovky se díky přidané refl. částicí nebyly na absolutním konci slova a zmíněnému zkrácení nepodlehly. Díky tomu zachovaly svůj „původní“ vzhled. Takže z historického hlediska bychom měli vztah mezi koncovkami refl. a neref. tvarů zapisovat *uo* → *u*; *ie* → *i*; *mė* → *me*; *tė* → *te*.

Můžeme tedy formulovat pravidlo proměn koncovek:

Všude, kde dnešní litevština má u nereflexivních sloves krátké koncovky, u reflexivních tvarů budou koncovky původní dlouhé; opačně: pokud nereflexivní sloveso má dlouhou koncovku, stejnou koncovku bude mít rovněž jeho reflexivní ekvivalent.

(Nezapomeňme, že koncovky tvarů 3. osoby jsou mimo tyto procesy.)

Při aplikaci pravidla zjistíme, že počet slovesných koncovek je velmi omezený. Pravidlo a) se týká pouhých tří koncovkových samohlásek:

nerflex. u → reflex. uo
 nerflex. i → reflex. ie
 nerflex. e → reflex. é

Zjistíme rovněž, že původní dlouhé koncovky zachovaly pouze nereflexivní tvary o-kmenových sloves (vzor *rašyti, rašo, rašė*), a to v 1. a 2. osobě singuláru praesentu a praeterita (aš rašau, tu rašai; aš rašiau, tu rašei).

Shrneme vše, co jsme řekli doposud, do jednoho mnemotechnického pravidla:

Nereflexivní a reflexivní slovesa mají v litevštině stejné koncovky. Výjimku tvoří krátké koncovkové vokály u, i, e, které u reflexivních tvarů přejdou do uo, ie, é.

Při aplikování tohoto pravidla musíme dbát pouze na dva zvláštní případy:

- reflexivní tvary v KONDICIONÁLU můžeme odvozovat jak od nereflexivních krátkých, tak i dlouhých variant, např.: *kalbétume* → *kalbétumės*; *kalbétumėme* → *kalbétumėmės*). To neplatí pouze pro 2. os. sg., kde reflexivní tvar můžeme odvodit pouze od dlouhé nereflexivní varianty: *kalbétumei* → *kalbétumeisi* (nikoli *kalbétum* → ~~*kalbétumsi*~~).

- v IMPERATIVU nemá 2. os. sg. koncovku a končí sufixem -k-, ke kterému v reflexivní variantě přidáváme částici -is, např.: *kalbėk* → *kalbėkis*; *rašyk* → *rašykis*.

III. Sémantika reflexiv

III.1. Reflexivita a původní enklitická zájmena

Na rozdíl od češtiny a slovenštiny litevština nemá zvláštní reflexivní tvary pro tak zvanou reflexivitu dativní a akuzativní (se ↔ si). Původ reflexivních částic je ale stejný: vznikly z enklitických tvarů zájmena *sau* (D., sobě) a *save* (A., sebe). Tento významový rozdíl sice nemá vyjádření ve stavbě slova, ale zachoval se v sémantice. Většinu litevských reflexiv můžeme „přeložit“ do konstrukcí se zmíněným zájmenem, por.:

SAU (= ČESKY „SI“)		SAVE (= ČESKY „SE“)	
nusipirkti (koupit si)	nupirkti sau	maudytis (koupat se)	maudyti save
įsigyti (pořídít si)	igyti sau	praustis (umívat se)	prausti save
susirasti (najíť si)	surasti sau	gintis (bránit se)	ginti save
naudotis (využívat)	naudoti sau	parsiduoti (prodat se)	parduoti save

Podobné konstrukce se zájmenem *sau/save* jsou však v litevštině již okrajové a používají se pouze výjimečně.

III.2. Reflexivita a tranzitivita

Většina nereflexivních a reflexivních sloves vytváří opoziční dvojice na základě tranzitivity-netranzitivity. Nereflexivní slovesa jsou tranzitivní (vyjadřují činnost, která překračuje sféru činitele) a reflexivní slovesa jsou intranzitivní (vyjadřují činnost, která nepřekračuje sféru činitele), por.:

rengti (oblékat) ↔ *rengtis* (oblékat se)
sukti (otáčet) ↔ *suktis* (otáčet se)
ginti (bránit) ↔ *gintis* (bránit se)
maitinti (krmit) ↔ *matintis* (stravovat se)

Reflexivní/intranzitivní tvary mohou vyjadřovat také jiné sémantické odstíny, např.:

- vyjadřovat vzájemné působení: *bučiuoti* (líbat) ↔ *bučiuotis* (líbat se);
barti (nadávat) ↔ *bartis* (hádat se)
- vyjadřovat prostorové vztahy: *slėpti* (schovávat) ↔ *slėptis* (schovávat se);
lenkti (ohýbat) ↔ *lenktis* (vyhýbat se)
- poskytovat obecnou charakteristiku činitele:
mušti (mlátit) ↔ *muštis* (prát se): *Išgėręs jis mušasi*. „Když se opije, tak se pere.“
keikti (nadávat/proklínat) ↔ *keiktis* (láteřit): *Jis labai keikiasi*. „Pořád jen láteří.“

Protiklad tranzitivní ↔ netranzitivní se nevztahuje na dvojice sloves se zmíněnou „dativní“ reflexivitou. Reflexivní tvary zde často zachovávají rekcii nereflexivních protějšků, tzn. jsou tranzitivní. Vyjadřují skutečnost, že činnost se koná ve prospěch subjektu (nereflexivní tvary vyjadřují činnost ve prospěchu objektu), por.:

perku knyga broliui (kupuji knihu bratrovi) ↔ *perkuosi knyga* (kupuji si knihu)
surado dovaną mamai (objevila dárek pro matku) ↔ *susirado darbą* (našla si práci)

III.3. Zvláštní případy

Některá reflexivní slovesa jsou synonymní s nereflexivními: dodání refl. částice nepřináší žádnou sémantickou změnu, např.: *bijoti* ↔ *bijotis* (bát se); *gailėti* ↔ *gailėtis* (litovat).

Je několik sloves, používaných pouze jako reflexiva (tak zvaná „reflexiva tantum“): *dairytis* (rozhlízet se); *darbuotis* („pracovat s elánem“); *džiaugtis* (radovat se); *gėdytis* (stydět se); *juoktis* (usmívat se); *ryžtis* (odhodlat se); *teirautis* („přeptat se“).